

FUNERAL RITUAL RITES OF THE WEST-UKRAINIANS 5–17TH CENTURIES

The article discloses ritual rites of the Bukovynians and the neighbors from 5 till the 17th centuries. It should be noted that procedures of cremation and inhumation is stipulated by transition period of pre-Orthodox and Orthodox beliefs and a tier of other factors.

Key words: ritual rites, pagans, Christians, funeral (burial), graves, sites of ancient settlement, pitches, burial mounds.

Г. К. Кожолякко

ОБРЯД ПОГРЕБЕНИЯ УКРАИНЦЕВ НА ЗАПАДНОУКРАИНСКОЙ ТЕРРИТОРИИ V–XVII СТ.

В статье исследуется обряд погребения украинцев Буковины и соседних украинских территорий с V до XVII ст. наличие кремационных и ингумационных типов погребений как переходный период от дохристианских верований, да и целым рядом других факторов.

Ключевые слова: обряд, язычники, христиане, погребения, могильники, горodiща, ямы, курганы.

УДК 904:738.6(477.74)

К. С. Мельнікова

ФОРМУВАННЯ ТА ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ КОРПУСУ ТЕРАКОТ НИЖНЬОГО ПОДНІСТРОВ'Я

В статті розглянуто історію дослідження виробів коропластики, знайдених на археологічних пам'ятках Нижнього Подністров'я. Увагу приділено історії дослідження вказаних пам'яток. Проаналізовані шляхи введення до наукового обігу та теоретичного осмислення теракот регіону.

Ключові слова: теракота, коропластика, історія науки, антична історія, Нижнє Подністров'я.

Корпус теракот з античних поселень Нижнього Подністров'я, який нараховує понад 250 одиниць, є складовою частиною матеріальної культури давніх греків регіону. Теракоти є специфічною категорією археологічних джерел. Специфіка виробів коропластики визначається їх функціями в релігійній сфері, що зумовлює їх використання в якості джерела для вивчення релігії та культури населення регіону.

На сьогодні відсутні наукові роботи, які б узагальнювали інформацію про теракоти регіону. Протягом 1924–2009 рр. здійснювались переважно публікації колекцій окремих пам'яток. Аналіз публікацій матеріалів та історії дослідження пам'яток є необхідним для подальшої роботи з цими колекціями.

Корпус теракот із античних поселень Нижнього Подністров'я складався переважно протягом другої половини ХХ ст. завдяки археологічним дослідженням Одеського археологічного музею, Одеського державного університету, Інституту археології СРСР, Інституту археології НАН України та інших організацій. Переважна більшість теракот з пам'яток античного часу Нижнього Подністров'я зберігається в ОАМ. На сьогодні збірка теракот, яка входить складовою частиною до колекції теракот ОАМ НАНУ, нараховує двісті тридцять сім одиниць. Колекція складається з теракот, які походять із античних міст Тіри та Ніконію, а також із сільських поселень та городищ античного часу. Сьогодні колекція продовжує поповнюватися завдяки систематичним розкопкам в Тірі та Ніконії.

Перші матеріали з регіону (три статуетки жінки, що стоїть) надійшли в колекцію ОАМ на початку ХХ ст. з Тіри (V ст. до н. е. — III ст. н. е.) в результаті придбання у торговця.

Вивчення Тіри почалося ще в ХІХ ст. зі спроби локалізувати місто за античними письмовими джерелами. Археологічні дослідження проводились на початку ХХ ст. під керівництвом Е. Р. Штерна (1900, 1904 та 1912 рр.). В 1919, 1928 та 1929 роках роботи були продовжені румунськими археологами, а в 1932, 1935, 1940 співробітниками Аккерманського краєзнавчого музею (опубліковані лише матеріали 1940 р.). З 1945 р. почалися систематичні дослідження пам'ятки співробітниками Інституту археології АН УРСР та Одеського археологічного музею. З вивченням Тіри пов'язані імена таких дослідників як Л. Д. Дмитров, А. І. Фурманська, І. Б. Клейман, А. А. Крав-

ченко, С. Д. Крижицький, Н. О. Сон, О. А. Росохацький, Т. Л. Самойлова. Основні роботи проводилися на Центральному розкопі, де було відкрито залишки будівель елліністичного часу та перших століть нової ери. Припущення про існування міста в VI ст. до н. е. базувалось на опублікованому В. Пирваном особистому повідомленні Б. В. Варнеке про знахідки фрагментів ваз та статуеток цього періоду [21, с. 27].

В фондах ОАМ на даний момент зберігається 158 теракот та 6 форм з Тіри (загалом відомо вісім форм), що підтверджує факт існування місцевого виробництва теракот в місті. Частина опублікована І. Б. Клейманом в 1970 р. в каталозі «Терракоты Северного Причерноморья», де надана періодизація та загальна характеристика розвитку коропластики регіону, та опис теракот з усіма необхідними каталожними даними. На той час збірка теракот з Тіри налічувала лише 25 одиниць [10, с. 25–27]. Колекцію доповнювали дві форми [32, р. 397; 25, с. 46]. В наступні роки завдяки новим дослідженням на Центральному розкопі кількість знахідок зростає. В 1970–1977 рр. було знайдено ще 32 теракоти та одна форма, які також були опубліковані І. Б. Клейманом [11, с. 9–103]. До наукового обігу водяться раніше не відомі в регіоні типи теракот. В шарах елліністичного часу були знайдені фрагменти статуетки із зображенням Аттіса. Теракота викликає значний інтерес — аналогічні зображення відомі в Ольвії та Пантікапеї, проте це перше свідчення шанування Аттісу в Тірі [7, с. 50–52].

В контексті релігійного життя міста розглянула коропластику Тіри Т. Л. Самойлова [25, с. 76–83; 24, с. 220–229; 23, с. 390–396]. Аналіз типів теракот дозволив автору зробити висновки про широке розповсюдження культу землеробських божеств в Тірі та існування в місті культів Діоніса, Кібели, Афродіти, Серапіса та Ісіді.

Н. О. Сон в монографії «Тира римського времени» переглянула окремі датування теракот. Загалом, в розвитку коропластики римського часу Н. О. Сон виділяє дві тенденції. Теракоти першого напрямку виконані в традиціях грецьких та римських майстрів. Теракоти другого далекі від канонів античного мистецтва і відрізняються схематизмом, але представляють виразні образи. Окрема група теракот із зображенням Афродіти та богині, що сидить, за манерою виконання, на думку дослідниці,

можуть свідчити про існування в Тірі місцевого синкретичного образу Афродіти [28, с. 128–131].

Матеріали, пов'язані з містичними культами Тіри, розглянув Г. В. Батізат [1, с. 340–351].

В 2001 році в Тірі була знайдена форма для виготовлення об'ємного напівфігурного зображення богині. На думку П. В. Остапенко, ця форма виготовлена в Тірі з імпоротної патриці і датується кінцем IV–III ст. до н. е. [17, с. 144–146].

Релігійні уявлення місцевого фракійського населення, що проживало в Тірі, розкривають знахідки антропоморфних статуеток [16, с. 230–235].

Античний Ніконій (VI ст. до н. е. — IV ст. н. е.), дослідження якого почалися з 1957 р. співробітниками ОГУ та ОАМ (М. С. Сініцин, А. Г. Загинайло, Н. М. Секерська, І. В. Бруяко) і продовжуються і дотепер, надав для вивчення короластики 58 теракот, які зберігаються в ОАМ НАНУ. Виробництво теракот на пам'ятнику не зафіксовано.

За період розкопок з 1957 до 1966 р. на городищі знайдено 24 теракоти. Вони були опубліковані в статті І. Б. Клеймана [12, с. 90–100]. Теракоти здебільшого представлені у фрагментах, проте вони дають можливість визначити сюжет, стиль та ймовірне датування. Більша частина колекції представлена архаїчними та класичними типами (VI–IV ст. до н. е.). Збагачують колекцію теракоти елліністичного та римського часу, зокрема статуетки «Ероту-Танатосу-Іакху», римського воїна, маска Силена [9, с. 27–29; 6, с. 118–123; 4, с. 47–50].

Значна робота була проведена Н. М. Секерською, яка розглянула теракоти в контексті археологічних комплексів, зокрема культових споруд [26, с. 99]. В 1969 р. на центральному розкопі А. Г. Загинайло відкрив культову споруду, визначену ним як «толосоподібну» (вона, на жаль, не була детально опублікована). Поблизу цієї споруди знаходились дві статуетки жіночих божеств. Поряд з цим комплексом пізніше було відкрито приміщення напівземляночного типу, заповнення якого складає одночасну засипку. Матеріал з напівземлянки (фависи), який охоплює кінець VI — середину IV ст. до н. е., на думку Н. М. Секерської, має пряме відношення до культу. Зокрема там знайдено три фрагменти теракот: голова статуетки богині в високому головному уборі, передня частина торсу Деметри на

троні в стефані та верхня частина фігури Афродіти з голубом в правій руці [27, с. 123–135].

Дослідження пам'ятки дозволяють говорити про грецький характер матеріальної культури та релігійних уявлень ніконійців. В колекції не представлено теракот, які можна розглядати як місцеві, окрім кількох виліплених ручним засобом (датується римським часом) [2, с. 74–76].

Серед сільських поселень Нижнього Подністров'я, на яких знайдено теракоти, виділяється поселення Надлиманське III (кінець VI — перша третина V ст. до н. е.), яке було відкрито І. Т. Черняковим в 1957–1958 рр. Досліджувалося Г. О. Дзис-Райко в 1961 р. та А. І. Мелюковою в 1962 та в 1969 роках. З 1973 по 1975–1980 рр. експедицію ОАМ очолив С. Б. Охотніков [18, с. 111].

І. Б. Клейманом опублікована статуетка богині на троні з розкопок А. І. Мелюкової 1962 р. [8, с. 29; 14, с. 5–23]. В фондах ОАМ зберігається п'ять теракот з поселення. Інші теракоти з розкопок Надлиманського III були опубліковані в роботах С. Б. Охотнікова [20, с. 66]. Зокрема, це верхня частина статуетки богині, що стоїть, зображення «храмового хлопчика» та Силена, а також фігурки голубів. Основна частина знахідок теракот із Надлиманського III має культовий характер і походить із ям, які С. Б. Охотніков пов'язує з відправленням культу хтонічних божеств [19, с. 61].

Тим самим часом датується поселення Біляївка I, відкрите в 1961 р. Г. О. Дзис-Райко. Невеликі розкопки на пам'ятці були проведені під керівництвом С. Б. Охотнікова в 1972, 1975 та 1977 рр. Знайдена нижня частина протоми богині з пухкими губами, складеними в «архаїчну» посмішку [19, с. 61].

На початку ХХ ст. В. І. Гошкевичем було зафіксовано поселення Бугаз VI (кінець VI–III ст. до н. е.). Пам'ятка досліджувалася в 1961 р. Г. О. Дзис-Райко та в 1978 р. С. Б. Охотніковим. В результаті робіт була знайдена протома богині V–IV ст. до н. е. яка тримає в руці біля грудей нечіткий предмет [33, р. 112].

До IV–III ст. до н. е. належать кілька сільських поселень та городище Надлиманське, в результаті дослідження яких збірка теракот музею поповнилася новими експонатами.

Городище Надлиманське досліджувалось з 1954 р. по ОДУ та ОАМ (М. С. Сініцин та Г. О. Дзис-Райко). В фондах ОАМ збері-

гається 5 теракот. Три статуетки знайдені в 1959 р. і опубліковані І. Б. Клейманом [13, с. 137–139]. Дві статуетки інтерпретуються як зображення Баубо та свідчать про розповсюдження серед населення городища культів землеробських божеств. На пам'ятці знайдені протома Кори-Персефони та нижня частина статуетки юнака з крилами («Ерота-Танатоса-Іакха»).

Поселення Овідіополь II (початок IV — початок III ст. до н. е.) було відкрито 1957 р. В 1981–1982 рр. експедицією під керівництвом А. Г. Загинайло проводились охоронні розкопки, під час яких було досліджено напівземлянку господарського призначення з невеликою огорожею з плит. Всередині огорожі знаходилась статуетка із зображенням богині на троні [3, с. 45–50]. На нашу думку, відокремлене в приміщенні місце призначалось для культових дій [15, с. 89–93]. За типологією А. С. Русяєвої його можна розглядати як домашнє святилище [22, с. 178–202].

На поселенні Градениці III (IV–II ст. до н. е.) був знайдений фрагмент протоми богині (голова в калафі). Поселення відкрито в 1953 р. А. А. Кравченко та В. І. Кузьменко. Досліджувалося Г. О. Дзис-Райко в 1961 р., Мелюкова провела розкопки в тому ж році, в 1978 р. С. Б. Охотніков провів шурфування. Теракота знайдена під час розвідок 1989 р. Не опублікована.

Знахідки теракот в Придністров'ї були зафіксовані і на віддалених від античних центрів пам'ятках. Зокрема, на гетському поселенні біля села Калфа, в напівземляночному приміщенні знайдена теракота із зображенням жінки в гіматії. Комплекс датується останньою чвертю III ст. до н. е. за клеймом на ручці синопської амфори [29, с. 58–59].

Т. А. Щербаковою та Є. Ф. Таці опубліковані кілька теракот, знайдених на поселенні Чобручі на лівому березі Дністра. Дослідження проводила експедиція НДЛ «Археологія» Придністровського державного університету ім. Т. Г. Шевченка з 1993 по 1996 р. Серед них дві статуетки Кібели, віднесені до культового комплексу. На думку Т. А. Щербакової, населення, яке залишило цей комплекс, складає своєрідну етнічну спільність (чітко простежуються фракійський та скіфський елементи). З кінця VI ст. до н. е. ця етнічна спільність знаходилась під активним грецьким впливом [30, с. 167–170; 31, с. 217–220].

Комплекс відноситься до раннього горизонту поселення Чобручі, який датується в межах другої половини VI — першої половини V ст. до н. е. Проте дата статуеток (виготовлені не раніше IV ст. до н. е.) не співпадає з датою комплексу, що дозволяє нам зробити висновок, що теракоти не належать до комплексу, і потрапили в нього в більш пізні часи (в IV — першій половині III ст. до н. е.).

Окрім матеріалів з розкопок перерахованих пам'яток до наукового обігу вводяться теракоти з приватних колекцій. Зокрема І. Б. Клейманом опублікована статуетка Баубо, яка стала четвертою знахідкою теракот з подібним зображенням на поселеннях Дністровського лиману [5, с. 132–135].

В цілому, для коропластики Нижнього Подністров'я характерними є загальногрецькі типи. Широке розповсюдження знайшли в регіоні зображення жіночого божества. В окремих випадках простежуються елементи місцевого гетського етнічного компоненту.

Подальше дослідження коропластики цього регіону залишається актуальним, оскільки дає можливість з'ясувати ряд питань історії та культури Нижнього Подністров'я. З розвитком методики дослідження стає можливим перегляд окремих датувальних згаданих вище теракот. Знахідки теракот в закритих археологічних комплексах, зокрема в Ніконії, Овідіополі II, Надлиманському III, дають можливість для реконструкції обрядової сторони життя населення вказаних пам'яток.

K. S. Melnikova

THE FORMING AND THE HISTORY OF INVESTIGATION OF THE TERRACOTTA'S COLLECTION OF ARCHAEOLOGICAL SITES OF LOWER DNIESTER

This article concerns the history of investigation of archaeological sites of Lower Dniester region. The sites, where coroplastic objects were found, have been studied with particular attention. The summary of publications and theoretical synthesis is presented.

Key words: terracotta, coroplastic, history of the science, ancient history, Lower Dniester region.

ФОРМИРОВАНИЕ И ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ КОРПУСА ТЕРРАКОТ НИЖНЕГО ПОДНЕСТРОВЬЯ

В статье рассмотрена история исследования изделий корoplastики, найденных на археологических памятниках Нижнего Поднестровья. Внимание уделялось истории исследования этих памятков. Проанализирован путь ведения к научному обращению и теоретическому осмыслению терракот региона.

Ключевые слова: терракота, корoplastика, история науки, античная история, Нижнее Поднестровье.

Джерела та література

1. Батизат Г. В. Мистические культы в античной Тире / Г. В. Батизат // *Stratum plus*. — 2003–2004. — № 3. — Спб — Кишинев. — С. 340–351.
2. Бруяко И. В. Никоний римской эпохи / И. В. Бруяко, А. Н. Дзиговский, Н. М. Секерская. — Одесса. — 2008. — 223 с.
3. Загинайло А. Г. Охранные раскопки поселения Овидиополь-II / А. Г. Загинайло // *Памятники древней истории Северо-Западного Причерноморья*. — К.: Наукова думка, 1985. — С. 45–50.
4. Клейман И. Б. Несколько терракот из Никония / И. Б. Клейман // *Никоний и античный мир Северного Причерноморья*. — Одесса. — 1997. — С. 47–50.
5. Клейман И. Б. Новая аттическая терракота из Тире / И. Б. Клейман // *Археологические памятники Северо-Западного Причерноморья*. — К.: Наукова Думка, 1982. — С. 132–135.
6. Клейман И. Б. Новые находки терракот в Никонии / И. Б. Клейман // *Художественная культура и археология античного мира*. — М.: Наука, 1976. — С. 118–123.
7. Клейман И. Б. О почитании Аттиса в Тире / И. Б. Клейман // *Древнее Причерноморье. VI чтения памяти проф. П. О. Карышковского*. — Одесса. — 2005. — С. 50–52.
8. Клейман И. Б. Статуэтка из поселения у с. Надлиманское (III) / И. Б. Клейман // *Терракоты Северного Причерноморья*. — САИ. — М.: Наука, 1970. — Ч. 1. — С. 29.
9. Клейман И. Б. Статуэтки из Роксолан (Никония) / И. Б. Клейман // *Терракоты Северного Причерноморья*. — САИ. — М.: Наука, 1970. — Ч. 1. — С. 27–29.
10. Клейман И. Б. Статуэтки из Тире / И. Б. Клейман // *Терракоты Северного Причерноморья*. — САИ. — М.: Наука, 1970. — Ч. 1. — С. 25–27.
11. Клейман И. Б. Терракоты из раскопок Тире 1970–1977 г. / И. Б. Клейман // *Исследования по античной археологии Юго-*

- Запада Украинской ССР — К.: Наукова думка, 1980. — С. 96–103
12. Клейман И. Б. Терракоты Роксолановского городища / И. Б. Клейман // *Материалы по археологии Северного Причерноморья*. — Одесса: Маяк, 1966. — С. 90–100.
 13. Клейман И. Б. Три фрагментированные терракотовые статуэтки из городища Надлиманского / И. Б. Клейман // *Краткие сообщения о полевых археологических исследованиях Одесского государственного археологического музея 1962 г.* — Одесса: Маяк, 1964. — С. 137–139.
 14. Мелюкова А. И. Поселение Надлиманское III на берегу Днестровского лимана / А. И. Мелюкова // *Исследования по античной археологии Юго-Запада Украинской ССР*. — К.: Наукова думка, 1980. — С. 5–23.
 15. Мельникова Е. С. К вопросу о домашних святилищах древних греков Северного Причерноморья (по материалам терракот) / Е. С. Мельникова // *Наукові праці*. — Вип. 83. — Миколаїв, 2008. — С. 220–224.
 16. Остапенко П. В. Варваризированные антропоморфные терракоты из Тиры / П. В. Остапенко // *Старожитності степового Причорномор'я і Криму*. — Запоріжжя, 2005. — Т. 12. — С. 230–235.
 17. Остапенко П. В. Форма для изготовления терракот, найденная в Тире / П. В. Остапенко // *Краткие сообщения Одесского археологического общества*. — Одесса: Фаворит, 2008. — С. 144–146.
 18. Охотников С. Б. Археологическая карта Нижнего Поднестровья в античную эпоху (VI–III вв. до н. э.) / С. Б. Охотников // *Материалы по археологии Северного Причерноморья*. — К.: Наукова думка, 1983. — С. 111.
 19. Охотников С. Б. Нижнее Поднестровье в VI — V вв. до н. э. / С. Б. Охотников — К.: Наукова думка, 1990. — 85 с.
 20. Охотников С. Б. Терракоты из архаических поселений Нижнего Поднестровья / С. Б. Охотников // *Памятники древнего искусства Северо-Западного Причерноморья*. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 66.
 21. Пругло В. И. Источники и история исследования; Тира, Никоний, поселения; остров Левка / В. И. Пругло // *Археология УССР. Античные государства Северного Причерноморья*. — М.: Наука, 1984. — С. 27.
 22. Русяева А. С. Религия понтийских эллинов в античную эпоху / А. С. Русяева. — К.: Стилос, 2005. — 558 с.
 23. Самойлова Т. Л. Античная коропластика: новые находки терракот из Тиры (1997–2008 г.) / Т. Л. Самойлова // *Боспорский феномен: Искусство на периферии античного мира: Материалы международной научной конференции*. — СПб: Нестор-История, 2009. — С. 391–396.
 24. Самойлова Т. Л. Культ Афродиты, ее иконография в Тире римского периода / Т. Л. Самойлова // *Старожитності степового*

- Причорномор'я і Криму. — Запоріжжя, 2005. — Т. 12. — С. 220–229.
25. Самойлова Т. Л. Тира в VI–I вв. до н. е. / Т. Л. Самойлова — К.: Наукова думка, 1988. — с. 76–83.
 26. Секерская Н. М. Античный Никоний и его округа в VI–IV вв. до н. э. / Н. М. Секерская — К.: Наукова думка, 1989. — С. 99.
 27. Секерская Н. М. Помещение с культовыми предметами из Никония / Н. М. Секерская // Материалы по археологии Северного Причерноморья. — К.: Наукова думка, 1983. — С. 123–135.
 28. Сон Н. А. Тира римского времени / Н. А. Сон. — К.: Наукова думка, 1993. — С. 128–131.
 29. Чеботаренко Г. Ф. Некоторые редкие находки второй половины I-го тысячелетия до н. э. с поселения Калфа / Г. Ф. Чеботаренко // Труды. — Кишинев: Картя молдовеняске. — Вып. 2. — 1969. — С. 58–60.
 30. Щербакова Т. А. Позднеархаический горизонт поселения Чобручи на Нижнем Днестре / Т. А. Щербакова // Никоний и античный мир Северного Причерноморья. — Одесса, 1997. — 167–170.
 31. Щербакова Т. А. Терракоты из Нижнего Поднепровья (по материалам раскопок поселения Чобручи) / Т. А. Щербакова, Е. Ф. Тащи // Старожитності Степового Причорномор'я і Криму. — Вип. XV. — Запоріжжя, 2009. — С. 217–221.
 32. Nicorescu P. Scavi e Scoperta a Tyras / P. Nicorescu // «Ephemeris Dacoromana». — II. — Roma. — 1924.
 33. Okhotnikov S. B. Settlements in the lower reaches of the Dniester (6th — 3rd centuries BS) / S. B. Okhotnikov // North Pontic Archeology. Recent Discoveries and studies. — Brill. — 2001. — P. 112.

УДК 903.21(477.7)«6325»

І. В. Піструїл

ТЕХНОЛОГІЯ ВИГОТОВЛЕННЯ ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНИХ РІЗЦІВ (НА МАТЕРІАЛАХ ПІЗНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОГО ПОСЕЛЕННЯ АНЕТІВКА 2)

Стаття присвячена вивченню різців на пізньопалеолітичному поселенні Анетівка 2 в Північно-Західному Причорномор'ї. Беручи до уваги якомога більше важливих морфологічних особливостей різців, була створена багаторівнева типологічна класифікація цих інструментів, основана на вивченні різців пізньопалеолітичного поселення Анетівка 2. Результати експерименту дозволили нам прослідкувати деталі в процесах виробництва різців та їх